

УДК 811.161.2'243:37.015.31

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.28.293195>

Юлія Сtirкіна, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9818-6653>

ВИЗНАЧЕННЯ ЛІНГВАЛЬНИХ ДОМІНАНТ ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена визначенню лінгвальних домінант ідіостилю письменника як засобу навчання сучасної української мови. Автор стверджує, що визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу тексту є надзвичайно дієвим і всеохопним засобом навчання сучасної української мови у старшій школі. Зазначається, що особливо цікавим для емпіричних досліджень учнів є ідіостиль відомої сучасної письменниці Оксани Забужко.

Ключові слова: лінгвальні домінанти; ідіостиль письменника; засіб навчання сучасної української мови.

Постановка проблеми: Одним із перспективних і сучасних засобів навчання сучасної української мови у старшій школі є визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменників. Термін «ідіостиль» походить від поєднання слів «ідіос» (грецька мова), що означає «власний» або «особистий», і «стиль», що вказує на стилістичні особливості. Вивчення ідіостилю може бути корисним для аналізу текстів, вивчення комунікаційних здібностей і виявлення стилістичних відмінностей між авторами, а також для вивчення сучасної української мови загалом.

У визначенні поняття ідіостилю та спорідненого з ним поняття ідіолекту між мовознавців не існує єдності, хоча ці поняття є тотожними і водночас актуальними об'єктами дослідження сучасної лінгвістики. Терміни «ідіолект» і «ідіостиль» більшість сучасних мовознавців досить часто уживають майже як синоніми. За визначенням С. Я. Єрмоленко, «Індивідуальний стиль, або ідіолект, – сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» (Єрмоленко, 1999, с. 304). Дехто

розглядає літературний ідіолект як важливий складник індивідуального стилю (ідіостилю). Опрацювавши наявні в сучасних лінгвістичних дослідженнях погляди, ми дійшли до такого висновку: по-перше, поняття ідіостиль ширше за поняття ідіолект; по-друге, ідіолект – це сукупність індивідуальних особливостей мови окремого індивіда, а *ідіостиль* – *індивідуальний стиль*, сукупність основних стильових особливостей, які характеризують *твори того чи того автора*. Останнє є синонімічним до поняття «індивідуальний стиль автора».

Поряд із терміном «ідіолект» дослідники широко використовують і словосполучення «мовна особистість», що поєднує, «по-перше, людину як носія мови; по-друге, особистість комунікативну; по-третє, національно-культурний прототип носія певної мови (так званий «семантичний фоторобот», складений на основі світоглядних настанов, ціннісних пріоритетів тощо, зафіксованих у словнику) – особистість етносемантичну» (Воркачов, 2001, с. 65-66).

Сукупність концептів створює індивідуальну концептосферу автора, який формує авторську картину світу, в якому знаходить свій спосіб відображення реального світу. Авторська інтерпретація різноманітних концепцій є основною складовою його ідіостилю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення індивідуального стилю письменника через мову його творів присвячено багато праць мовознавців (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. О. Ларін, І. І. Степанченко, Н. М. Борисенко та ін.). Серед українських мовознавців проблему досліджували В. П. Дроздовський, О. С. Кухар-Онишко, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, А. К. Мойсієнко, Н. С. Дужик, С. П. Бибик та ін.

О. А. Семенюк (2019) у статті «Проблеми розуміння явища ідіостилю в лінгвістичних дослідженнях» виділяє п'ять основних підходів до аналізу ідіостилю:

1. Семантико-стилістичний, що вивчає ідіостиль як систему індивідуального естетичного використання, притаманного певному періоду розвитку художньої літератури.

2. Лінгвопоетичний підхід розглядає ідіостиль як складну систему взаємопов'язаних мовних засобів, що використовуються для створення художнього світу автора.

3. Системно-структурний підхід аналізує ідіостиль як особливий спосіб мовної побудови світу. Відповідно до такого підходу ідіостиль є своєрідним кодом творчої особистості і залежить від її способу мислення.

4. Комунікативно-діяльнісний підхід до аналізу ідіостилю досліджує творчу індивідуальність автора і базується на концепції мовної особистості.

5. Когнітивний підхід вивчає ідіостиль як систему засобів вираження внутрішнього світу автора. Дослідження базується на комунікативній діяльності автора (с. 76).

Мета статті – проаналізувати важливість досліджень лінгвальних домінант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу в контексті навчання сучасної української мови (на приклад творів О. С. Забужко).

Методи дослідження: метод лінгвістичного аналізу тексту як метод дослідження ідіостилю письменника, прийоми порівняльного та герменевтичного методів, а також формального біографічного і психоаналітичного методів та методу дослідження літературних явищ тощо.

Виклад основного матеріалу. Як ми бачимо, ідіостиль є явищем, що характеризується складністю формування. До факторів формування ідіостилю письменника можна віднести:

- соціально-історичні умови;
- співвідношення традицій і новаторства у творчості автора;
- жанрові особливості твору;
- особистісні стани письменника (уява, емоції, настрої тощо);
- світогляд і життєвий досвід.

Зважаючи на сучасний лінгвістичний погляд на художній текст, виділимо основні ознаки авторського ідіостилю:

1. Ідіостиль – система мовленнєвих засобів, яка використовується автором для реалізації своїх комунікативних цілей.

2. Ідіостиль – спосіб відображення внутрішнього світу автора як представника певного літературного напрямку.

3. Ідіостиль відображає авторське розуміння проблем, які його хвилюють.

4. Ідіостиль характеризується використанням стилістичних прийомів, нових понять, стилістично маркованої лексики для вираження смислового та емоційного змісту тексту.

Ідіостиль складається з різних структурних та стилістичних компонентів, які визначають індивідуальний стиль мовлення кожної особи. Основні складники ідіостилю включають:

Фонетика (фоніка): авторський звукопис, асонанси та алітерації.

Лексика: вибір слів і словосполучень, які використовує автор, є ключовим аспектом ідіостилю. Це може включати в себе вживання специфічних слів, жаргону, фраз, ідіом, а також власних термінів. Складниками особливостей ідіолекту можуть бути також специфічні елементи, зокрема ненормативні, ключові слова (вербалізатори концептосфери письменника, вияви його мовомислення), авторські новотвори, okazіоналізми тощо. Відбиток мовної особистості виявляється й у наповненні значеннєвих структур новими «обертонами смислів» у процесі контекстуальних метафоричних чи метонімічних слововживань.

Грамматика: спосіб, яким автор будує фрази, використовує різні граматичні конструкції, структури речень, уживання часових форм і модальних дієслів також впливають на ідіостиль. Риси ідіолекту письменника проявляються у використанні традиційних й індивідуальних валентних зв'язків слів, у надаванні переваги словосполукам певного типу. Такі словосполуки збагачені новими контекстними значеннєвими планами.

Стилістичні засоби: вибір стилістичних прийомів, таких як метафори, аналогії, алегорії, риторичні питання, іронія тощо, розкриває ідіостиль автора та впливає на спосіб сприйняття тексту. Як складники ідіолекту слід кваліфікувати прийоми створення системи експресивності, до яких належать семантичні тропи та стилістичні фігури мовлення, особливі способи побудови художніх текстів. Стилістика речень визначається також таким синтаксичним засобом, як порядок слів. Його зміна в реченні призводить до зміни семантики висловлювання, до неоднакового трактування певних слів.

Ритм та темп мовлення: швидкість мовлення, паузи, розміщення акцентів на певних словах або фразах також важливі для визначення ідіостилю.

Структура тексту: спосіб, яким автор організовує текст, включаючи заголовки, підрозділи, перехідні фрази та інші структурні елементи, може бути характерним для ідіостилю. Довжина, структура і пунктуаційне оформлення речення, тип речення (односкладні, узагальнено-особові, безособові речення, інфінітивні речення, номінативні речення, речення з однорідними членами, неповні речення, речення із вставними і вставленими одиницями, звертання, риторичні звертання та запитання, однослівні речення, короткі речення, довгі, періоди та їх типи, пуант, впливають на композиційні й стилістичні якості тексту, змістову й експресивну інформацію.

Особисті власні стильові особливості, такі як улюблені теми, тональність, ставлення до аудиторії та інші аспекти, що виражають авторський голос, також входять в ідіостиль.

Контекст і комунікаційні обставини: ідіостиль може змінюватися в залежності від ситуації та способу комунікації (наприклад, формальне або неформальне спілкування).

Отже, згадувані параметри дають підстави твердити, що *ідіостиль – це індивідуальна система підходу до різних вербальних засобів і способів, їх вибір, тобто власне авторська репрезентація «Я» через ідіолект. Ідіостиль є унікальним для кожної особи і може бути відображеним у всіх аспектах її мовлення, надаючи тексту або мові індивідуального характеру і виразності.* Так, було встановлено, що ідіостиль автора є результатом мисленнево-мовленневої діяльності, у якому відбито світогляд і картину світу автора. Якщо розглядати зразки для визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника як засобу навчання сучасної української мови, на нашу думку, варто звернутися до текстів відомої сучасної письменниці Оксани Стефанівни Забужко.

Твори Оксани Стефанівни Забужко новаторські за змістом, бо в них порушуються й по-новому осмислюються актуальні питання сьогодення (роль мови в житті суспільства, минуле нашої мови за часів тоталітаризму, болючі проблеми майбутнього української мови). Новий зміст вимагає дієвих засобів вираження, які авторка вміло відібрала, використавши стилістичні можливості активного та пасивного шару лексики, лексичних запозичень, слів обмеженого вжитку тощо. Мета Оксани Забужко –

максимальне розгалуження всіх щаблів і рівнів мови. Літературні твори Оксани Забужко часто характеризуються багатством і різноманітністю лексики. Вона вдало використовує різні слова та фрази, щоб передати глибокі почуття, ідеї та створити власний стиль. Глибока загальна і філологічна освіта, уважне прочитання базових і другорядних творів української класики та відомих поетів і прозаїків сучасності роблять її мову багатою на архаїзми, малознайомі слова, авторське контекстне тлумачення вже відомих слів, новотвори тощо. Як пише Г. Гайдученко, «творчість Оксани Забужко перейнята жадобою новизни, постійним пошуком словесної палітри, яка найяскравіше передала б красу створюваних нею образів». Творчість Оксани Забужко новаторська за змістом, тому вимагає нових засобів вираження, які авторка вміло добирала. Саме тому творчість Оксани Забужко має цілу низку прикметних ідіостильових ознак, які потребують дальшого аналізу (Гайдученко, 2014, с. 200-204).

Лінгвістичний аналіз тексту дає можливість дослідити індивідуальні особливості мови автора на всіх рівнях – від фонетики до синтаксису, визначити мету їх використання, переконатись у надзвичайній важливості і незамінності мовотворчої ролі письменника. Останнє є особливо актуальним для української мови, яка зазнавала переслідувань, утисків, заборон, обмежень, русифікації протягом багатьох століть і лише після набуття Україною незалежності почала шлях вільного розвитку в усіх напрямках.

Так, лише в одному невеличкому уривку з повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку» знаходимо архаїзми Планитуватий, -а, -е. (той, хто знає про вплив на погоду), «бусурменське», «чортиці», «баба-пупорізка», типовий забужківський новотвір «опукло-буцатенький» (а також відомо-чийого, не-од-людей), «моцний» (діалектизм), місяць-недобір, «підмінча» (фольклорна лексика), хтіти (розмовна лексика), дібрати (у значенні зрозуміти), активний дієприкметник «виступаючий» (не унормований), рідковживане слово «поріст», розмовні прислівники / сполучники «перегодом», «покіль», Незгурт – вузькодіалектне, вживає рідкісний прислівник «по-своєму», причому у формі «по-своєму», рідковживане дієслово «оприявнити», частку «ЧЕЙ, част., діал. (може, може-таки), нову

форму дієслова «твердіти» – «твердла», рідке розмовне «наладований», рідковживане приді́л – бічний ві́втар. Окрім того, текст багатий на метафори та образи: «долю виписано на лобі», «вродилася з місяцем на лобі», фразеологізми та ідіоми «на одне виходить», повтори та паралелізми «спокійне, некрикливе». Авторка також використовує внутрішній монолог задля високої експресивності та виразності мовлення, лексику та образи для створення містичної атмосфери. Текст відзначається елементами фольклору та міфології, оніризму, що робить його характерним для Оксани Забужко.

У текстах Оксани Стефанівни можна зустріти малознайомі та рідковживані слова, фахову термінологію або терміни з різних галузей знань, діалектизми, забуті слова та архаїзми (історизми), жаргонізми (професійні, соціальні), іншомовні слова, просторічні або розмовні слова, загальноживану лексику, запозичення, росіянізми, суржик. Вона відновлює величезну кількість забутих і маловживаних слів, змістовно збагачує авторськими конотаціями аксіологічну, медичну лексику, в її творах набувають авторського значення топоніми та антропоніми, навіть частки та займенники «я і ти» дістають власних авторських значень. Неологізми у творчості письменниці – настільки звичне явище, що інколи здається, що їй цілком під силу створити нову, власну, «забужківську» мову: це не лише її улюблені складні слова та слова-композиції, це використання в мовотворчості всіх наявних в українській мові способів утворення слів: суфіксальний (сльозкіший, неможливіший); префіксальний (прокохати, прапра-українка); суфіксально-префіксальний (щонайнеминучіші, найкоханіший); флективний (світла (мн. від світло); словоскладання (виногроно, блискавка-профіль); композиція основ (часосплав, темномовний); контамінація (хрущоба – від Хрущов, хрущовка та російське трущоба); нульова суфіксація (нид від нидіти); іншими способами (оп-арт, жінки-що-ждуть-любви).

Проаналізувавши численні зразки текстів Оксани Забужко: публіцистичні, поетичні, суто художні, – ми дійшли висновку, що всі вони насичені родзинками лексико-семантичних інновацій. Глибока загальна і філологічна освіта, уважне прочитання базових і другорядних творів української класики та відомих поетів і прозаїків сучасності роблять її мову надзвичайно

багатою, у своїй творчості письменниця прагне максимального розгалуження усіх шаблів та рівнів мови, розширення комунікативної межі лексики обмеженого вживання, відновлення і змістовного збагачення мовних одиниць, словотворення.

Синтаксис є засобом трансляції «внутрішнього мовлення» письменника. Синтаксис Оксани Забужко відбиває основний прийом трансляції авторських думок – «потік свідомості» та цілком і повністю підпорядковується живій, динамічній, активній, інтелектуальній, інтертекстуальній авторській думці, водночас майстерно відбиваючи її у конфігурації своїх індивідуальних синтаксичних структур. Тому робимо висновок про те, що кожна синтаксична конструкція має своє важливе значення в системі організації художнього тексту. До домінуючих композиційно-синтаксичних структур текстів Оксани Забужко належать: ускладнені речення або фрази і великі синтаксичні сполуки, періоди, однорідні члени, зіставлення (ампліфікація, градація, параномазія), експресії, нагнітання, відокремлені члени речення, дієприкметникові та дієприслівникові звороти, вставлені конструкції (уточнення, пояснення чи доповнення), вставні слова і словосполучення (підтвердження, заперечення, припущення, сумніви), звертання, діалогізація, незавершені й номінативні речення, обірвані речення, хвилювання та тривожний стан людини, номінативні речення, еліпсис та парцеляція, питальні й окличні речення, окличні речення, тропи, повтори, антитези, інверсії, еліпси, замовчування, риторичні запитання, тавтології, плеоназми, градації, анафори, повтори, дієслівні словосполучення, авторка також активно використовує різні типи виділення (курсиву) тексту задля підкреслення особливої значущості слова, словосполучення, фразової єдності.

Підсумуємо вищезгадане тим, що авторський синтаксис Оксани Забужко відбиває всі особливості її творчості, підпорядковується авторській думці, «потіку свідомості», є індивідуальним, оригінальним, еkleктично поєднуючим усі мовні явища українського синтаксису та пунктуації.

Застосування лінгвістичного аналізу тексту як комплексного методу навчання української мови особливо актуально у старшій школі, оскільки комплексно формує не тільки спеціальні мовні та мовленнєві компетентності (розуміння граматики та синтаксису

української мови, читання, письмо, широкий лексичний запас), а й загальні: критичне мислення, спілкування, аналіз і синтез даних, ідентифікація та розв'язування проблем, дослідницькі навички, формує культурну обізнаність (робота з різними шарами лексики), багатомовність (запозичені та іншомовні слова), міждисциплінарне мислення, увагу до деталей, емпіричне та наукове мислення, емпатію та сприйняття різних думок і поглядів, а також інші компетентності, властиві розвиненій мовній особистості. Особливо ефективним у старшій школі ми вважаємо застосування лінгвістичного аналізу авторських текстів Оксани Забужко на уроках української мови у старшій школі, оскільки саме в її текстах можна на всіх мовних рівнях відчутти дію мовних законів, спостерігати мовний розвиток, досліджувати посередницьку роль письменника між національною та літературною мовами. Нами розроблено методику аналізу ідіостилю автора за допомогою лінгвістичного аналізу з елементами літературознавчого, яку ми пропонуємо застосовувати на додатковому уроці після теми «Стили мови» у 10-му класі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна зробити цілком обґрунтований висновок про те, що мовосвіт О. С. Забужко є потужним джерелом поповнення лексичного і фразеологічного фонду сучасної літературної мови, її твори варті прочитання, а її ідіостиль – дослідження. Визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу тексту є надзвичайно дієвим та всеохопним засобом навчання сучасної української мови у старшій школі.

Список використаної літератури

- Воркачов, С. Г. (2001). Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, 1, 64-72.
- Гайдученко, Г. М. (2014). Емоційно-експресивна функція okazіоналізмів у прозі Оксани Забужко. *Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Лінгвістика*, 21, 200-204. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2014_21_51
- Єрмоленко, С. Я. (1999). *Нариси з української словесності: стилістика та культура мови*. Київ: Довіра.
- Забужко, О. С. (2004). *Сестро, сестро: повісті та оповідання*. Київ: Факт.
- Семенюк, О. А. (2019). Ідіостиль автора як відображення його картини світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*, 39, 2, 82-85.

Yuliia Strykina

**DETERMINATION OF THE LINGUISTIC DOMINANTS
OF THE WRITER'S IDIOSTYLE AS A MEANS OF TEACHING
THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

The article is devoted to the definition of the linguistic dominants of the writer's idiosyle as a means of teaching the modern Ukrainian language. The author claims that the definition of the linguistic dominants of the writer's idiosyle with the help of linguistic analysis of the text is an extremely effective and comprehensive means of teaching the modern Ukrainian language in high school. The theoretical significance of the article is revealed in the fact that its provisions deepen the theoretical foundations of the study of the linguistic picture of the world, the idiolect of an individual writer. In the study, based on modern linguistic paradigms, the essence of the concepts "idiosyle", "individual style", "idiolect" was substantiated, their status was specified in accordance with modern linguistic stylistic concepts, the relationships between the concepts "idiolect", "linguistic personality", "idiolect of the writer" were revealed, "conceptosphere of the idiolect"; the expediency of introducing the concept of "idiolectema" into scientific circulation is substantiated.

The practical significance of the obtained results is determined by the possibility of their use in teaching university courses of lexicology and phraseology, stylistics of the Ukrainian language, linguistic analysis of artistic text, linguistic and cultural studies; in the process of preparing and reading special courses on stylistics and the history of the Ukrainian literary language. Collected and systematized factual material is important for lexicographic and phraseographic work - creation of dictionaries of the language of writers. The article also notes that the idiosyle of the famous contemporary writer Oksana Zabuzhko is particularly interesting for students' empirical research and can be treated as a method of modern Ukrainian language study in the high school.

Keywords: *lingual dominants; writer's idiosyle; means of teaching the modern Ukrainian language.*

References

- Haiduchenko, H. M. (2014). Emotsiino-ekspresyivna funktsiia okazionalizmiv u prozi Oksany Zabuzhko [The emotional and expressive function of occasionalisms in Oksana Zabuzhko's prose]. *Naukovyi visnyk Kherson. derzh. un-tu. Lnhvistyka [Scientific Bulletin of Kherson State University. Linguistics]*, 21, 200-204. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2014_21_51 [in Ukrainian].
- Semeniuk, O. A. (2019). Idiosyl avtora yak vidobrazhennia yoho kartyny svitu [The author's idiosyle as a reflection of his picture of the world]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Filolohiia [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology series]*, 39, 2, 82-85 [in Ukrainian].
- Vorkachov, S. H. (2001). Lnhvokulturologiia, yazykovaia lichnost, kontsept: stanovlenie antropotsentricheskoi paradihmy v yazykoznanii. *Filologicheskie nauki [Linguistics, language personality, concept: the formation of an anthropocentric paradigm in linguistics]*. *Filolohichni nauky [Philological sciences]*, 1, 64-72 [in Russian].
- Yermolenko, S. Ya. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: stylistyka ta kultura movy [Essays on Ukrainian literature: stylistics and language culture]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. S. (2004). *Sestro, sestro [Sister, sister]: povisti ta opovidannia*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

Одержано 14.08.2023 р.